

### MAVERAÜNNEHİR’DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ’NİN DURUMU

 EMRE KESER\*

 10.53718/gttad.1015615

#### ÖZ

XVIII. yüzyıl itibariyle Rus İmparatorluğu’nun doğu politikasındaki en önemli hedefi Türkistan bölgesinde hakimiyet kurmaktı. Ruslar özellikle I. Petro devrinde bu hedefine ulaşmak için çeşitli diplomatik, ticari ve kısmen askeri faaliyetlerde bulunmaya başladı. Rus İmparatorluğu’nun Türkistan bölgesi üzerinde gösterdiği faaliyetlerin odak noktasını Maveräünnehir bölgesi oluşturmaktaydı. Rusya’nın bölge üzerine gösterdiği bu hassasiyetin en önemli nedeni Türkistan sahasındaki güçlü devletlerin Maveräünnehir’den teşekkül etmesiydi. Buhara Emirliği jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle bölgenin en güçlü devletlerinden biriydi. Rus yetkilileri Maveräünnehir sahasındaki stratejilerini belirlemek amacıyla Buhara Emirliği ile olan ilişkilerine çok fazla ehemmiyet gösterdi. Maveräünnehir bölgesindeki Rus politikalarının belirlenmesi için Buhara Emirliği’nin durumunun iyi bilinmesi gerekliydi.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Ruslar Maveräünnehir üzerinde siyasi ve ticari hakimiyet kurmakta başarısız oldu. Rus İmparatorluğu’nun özellikle Fransa ile olan mücadeleden galibiyetle ayrılması imparatorluğa büyük bir siyasi ve askeri manevra imkânı verdi. Maveräünnehir bölgesindeki siyasi yapıların birbiriyle mücadelesi de Rus İmparatorluğu’nun dikkatini çekiyordu. Ruslar Türkistan sahasında İngiliz siyasetinin etkin olmasını istemiyordu. İmparatorluğun en büyük amaçlarından biri siyasi, iktisadi ve askeri nüfuzunu İngiliz sömürgelerine doğru genişletmekti. Bu amaçla Maveräünnehir sahasını iyi bilen kişilerden, emirliğin idari ve siyasi durumunu Rus yetkili makamlarına ivedilikle bildirmesi istendi. Rusların Türkistan sahasında İngilizlere karşı hakimiyet elde etmesinin tek yolu buydu. Bu amaçla bölge ile bağları bulunan Osmanlı ve Kaçar Devletlerinin de etkisizleştirilmesi önem arz etmekteydi.

Rus işgal stratejisini belirleyen kurumların ilk amacı bölgenin siyasi ve idari yapısını derinlemesine analiz etmekte. Bu sebeple Rus idari makamları bölgeyi iyi tanıyabilecek kişileri seçti. Bunlar Nikolay Vladimiroviç Hanikov, Nikolay Pavloviç İgnatiev, Nikolay Gavriloviç Zalesov gibi Rus uzmanlardı. İgnatiev ve Zalesov aynı görev heyetinde beraber çalıştı. Hanikov ise bu iki Rus uzmandan hemen önce emirlikte bulundu. Bölge ile alakalı pek çok güncel bilgiyi Rus yetkili makamlarına iletmeyi başardı. Hanikov, İgnatiev ve Zalesov Maveräünnehir sahasında kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirdi. Onlar iyi eğitim almış, Türk adetlerini bilen, Türk topluluklarıyla iyi iletişim kurma niteliklerine haiz kişilerdi. Özellikle siyasi ve idari konularda önemli tahlil yetenekleri vardı. Bu durum onların bölgeyi doğru bir şekilde analiz etmelerine olanak sağladı. Rus İmparatorluk makamları bu kişilerin bölge hakkındaki görüşlerine oldukça önem verdi.

Rusya’nın Maveräünnehir politikasını belirlemesi ve şekillendirmesinde bu bilgilerden azami ölçüde yararlandı. Maveräünnehir bölgesine giden Rus uzmanların görüşleri saha çalışmasıyla elde edilmiş önemli bilgilerdir. Rus uzmanların Maveräünnehir bölgesi buna bağlı olarak Buhara Emirliği hakkında birbirinden bağımsız olarak verdiği bilgilerin tutarlı olması dikkat çekmektedir. XIX. yüzyıl Maveräünnehir bölgesinin siyasi ve idari yapıları hakkında mühim malumatlara ulaşılmıştır. Rus uzmanların verdiği bu bilgiler işgal öncesi Buhara Emirliği’ni daha iyi idrak edebilmemize olanak sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Buhara Emirliği, Rus İmparatorluğu, Türkistan, Maveräünnehir, Hanikov, İgnatiev, Zalesov.



\*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, TÜRKİYE, E-Posta: [emrekeser@yahoo.com](mailto:emrekeser@yahoo.com), ORCID ID: 0000-0003-0360-7492

# MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU

## THE SITUATION OF THE EMIRATE OF BUKHARA THROUGH THE EYES OF EXPERTS DETERMINING RUSSIAN IMPERIAL STRATEGIES IN TRANSOXIANA

### ABSTRACT

By the 18th century, the most important goal of the Russian Empire in its eastern policy was to dominate the Turkestan region. Especially during the reign of Peter I, the Russians began to engage in various diplomatic, commercial and partially military activities to achieve this goal. Transoxiana was the focal point of the activities of the Russian Empire on the Turkestan region. The most important reason for Russia's sensitivity towards the region was that the powerful states in the Turkestan field were formed from Transoxiana. The Emirate of Bukhara was one of the most powerful states in the region due to its geopolitical and geostrategic importance. The Russian authorities attached great importance to their relations with the Emirate of Bukhara in order to determine their strategy in the Transoxiana area. It was necessary to know the situation of the Emirate of Bukhara well in order to determine the Russian policies in the Transoxiana region.

Until the first half of the 19th century, the Russians failed to establish political and commercial dominance over Transoxiana. The victory of the Russian Empire, especially from the struggle with France, gave the empire a great political and military maneuvering opportunity. The struggle of political structures in the Transoxiana region was also attracting the attention of the Russian Empire. The Russians did not want the British policy to be active in the Turkestan field. One of the greatest aims of the empire was to expand its political, economic and military influence towards the British colonies. For this purpose, people who know the Transoxiana area well were asked to immediately report the administrative and political situation of the emirate to the Russian authorities. This was the only way for the Russians to dominate the Turkestan area against the British. For this purpose, it was important to neutralize the Ottoman and Qajar states, which had relations to the region.

The first aim of the institutions that determined the Russian occupation strategy was to analyze the political and administrative structure of the region in depth. For this reason, the Russian administrative authorities chose people who could know the region well. These were Russian experts such as Nikolay Vladimirovich Hanikov, Nikolay Pavlovich Ignatiev, Nikolay Gavrilovich Zalesov. Ignatiev and Zalesov worked together on the same task force. Hanikov was in the emirate just before these two Russian experts. He managed to convey many up-to-date information about the region to the Russian authorities. Hanikov, Ignatiev and Zalesov carried out the tasks assigned to them in the Transoxiana field in the best way possible. They were well-educated people who knew Turkish customs and had good communication skills with Turkish communities. They had important analytical skills, especially in political and administrative matters. This allowed them to analyze the area accurately. The Russian Imperial authorities attached great importance to their views on the region.

These informations were utilized to the maximum extent in determining and shaping Russia's Transoxiana policy. The opinions of Russian experts who went to the Transoxiana region are important information obtained through fieldwork. It is noteworthy that the information given by Russian experts about the Transoxiana region and accordingly the Bukhara Emirate independently of each other is consistent. Important information has been reached about the political and administrative structures of the 19. century Transoxiana region. This information provided by Russian experts will enable us to better understand the Bukhara Emirate before the invasion.

**Keywords:** Bukhara Emirate, Russian Empire, Turkestan, Transoxiana, Hanikov, İgnatiev, Zalesov

### GİRİŞ

Rusların 1552 ve 1556 yıllarında Kazan ve Astrahan'ı ele geçirmesi Türkistan'ın geleceğini önemli ölçüde etkiledi. XVI. ve XVII. yüzyılda Rusların bölgeyle olan ilişkisi genellikle Rus esirleri ve ticari meselelerle ilgiliydi. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın askeri tekniğini benimseyen Rusya Türkistan bölgesini ele geçirilmesi gereken bir saha olarak görmeye başladı. I. Petro (1672-1725) zamanında başlayan bu siyasetle birlikte bölgeye giden elçiler Türkistan'ın işgali için gerekli bilgileri edinmeye çalışıyorlardı.<sup>1</sup> XVIII. yüzyılın ilk yarısında Orenburg şehri siyasi, iktisadi ve askeri olarak önemli bir merkez oldu. Bu durum Rus-Türkistan Hanlıkları ilişkilerinde Orenburg'un önemini arttırdı. Ruslar bölgenin en önemli devleti olan Buhara Emirliği'ni tanımak amacıyla bölgeye pek çok elçilik heyeti gönderdi. Bu elçilik heyetlerinde zooloji, coğrafya, botanik, tıp bilimleriyle uğraşan kişiler ve çeşitli doğu uzmanları yer aldı.<sup>2</sup> XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Hohlov, Boris ve

<sup>1</sup> Selim Serkan Ükten, "16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, 2017, s. 140.

<sup>2</sup> Özgür Türker, "Keşfetmek ve Tanımlamak: 17. ve 18. Yüzyıl Rus Seyyahlarına Göre Buhara", *Seyyahların İzinde Türkistan*, Editör Mustafa Gökçe, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 74.

Semyon Pazuhin kardeşler, Florio Benevini, Grigoryev, Efremov ve Burnaşev gibi görevliler Maveräünnehir bölgesi ve Buhara Emirliği hakkında bilgi edinebilen Rus görevlilerdi.<sup>3</sup>

XIX. yüzyılın başında Maveräünnehir bölgesinde tam bir siyasi birlik mevcut değildi. Türkistan hanlıklarında ve komşu coğrafyalarda Türkmen, Kazak, Kırgız ve bir takım konargöçer topluluklar ikamet ediyordu. Bu topluluklar boy sisteminin getirdiği kültürel özellikleri korumayı başarmışlardı. Bu durum merkezi idare ile yönetilmeye çalışılan Buhara Emirliği'nin dikkate alması gereken önemli bir husustu. Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıklarından alınan vergilerin fazla olması bölgedeki ticareti olumsuz etkiledi. Ticari mal ve karşılığında ödenmesi gereken para dengesi bozuldu.<sup>4</sup> Türkistan Hanlıkları'nın yönetim yapısı zayıfladı. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen Türkistan Hanlıkları siyasi ve askeri olarak birbirleriyle mücadele etmeye devam ediyorlardı.<sup>5</sup>

Buhara Emirliği diğer hanlıklara göre daha geniş sınırlara ve daha merkezi bir konuma sahipti. Emirlik bu avantajlarına karşın bölgede hâkim güç olmayı başaramadı. Bu durumun en önemli nedeni egemen olduğu toprakların merkezle ilişkisinin zayıf olmasıydı. Buhara Emirliği bu yüzden hakimiyet alanlarını kontrol etmekte zorlandı. Bölge ticaretinde stratejik bir yer olan Merv sahası Buhara Emirliği'nin hakimiyeti altındaydı. Özellikle Türkmen akınlarıyla beraber bölgede çıkan iç karışıklıkların engellenememesi Merv'in önemini yitirmesine ve büyük bir ticari kayba neden oldu.<sup>6</sup> 1821-1825 yılları arasında meydana gelen Hıtaç-Kıpçak ayaklanmasıyla birlikte çıkan iç karışıklıklar bölgedeki Emirliğin otoritesini sarstı.<sup>7</sup>

Devletin gelirleri siyasi karışıklıklar nedeniyle genellikle güvenlik önlemlerine harcandı. Emirliğin ekonomi ve kültür hayatı bu sebeple istenen derecede gelişmedi.<sup>8</sup> Bölgedeki yerel güçlerin merkezi yönetimden ayrılma istekleri ve bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulunmaları uzun bir süre devletin iç siyasetini meşgul etti.<sup>9</sup> Buhara Emirliği'nde insan gücüne gereksinim duyulan tarım ve balıkçılık gibi alanlarda genellikle köleler istihdam ediliyordu. Özellikle Kazak ve Türkmenler aracılığıyla pek çok Rus ve İranlı köle temin edildi. Bu belirli aralıklarla Rus İmparatorluğu ve Kaçar Devleti'yle siyasi krizlerin çıkmasına neden oldu.<sup>10</sup>

Buhara Emirliği'nde üretim faaliyetleri kısıtlı imkanlarla yapıyordu. Genel olarak küçük ölçekli üretim tesislerinin bulunduğu emirlikte sanayi üretiminin yapıldığı modern tesisler mevcut değildi. Buhara Emirliği'nde bulunan küçük çaplı üretim merkezleri ancak XVI. yüzyıl Avrupası'ndaki üretim merkezleriyle mukayese edilebilecek durumdaydı.<sup>11</sup> Emirliğin bu yüzyılda yapısal düzeni sarsılmışken Rus İmparatorluğu Maveräünnehir hakimiyeti için hazırlık yapıyordu.

### 1. Rus İmparatorluğu'nun Türkistan Siyasetinde Buhara Emirliği

Rusya XVI. yüzyıl itibarıyla Türkistan'a yönelik siyasi, iktisadi ve askeri stratejilerini tatbik etmeye başladı. Dönemin kudretli Türk devleti Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'nın Türkistan bölgesine uzak bir konumda bulunması Rus İmparatorluğuna önemli bir avantaj sağladı. Rusların Türkistan bölgesine doğru ilerlemesini kolaylaştırdı.<sup>12</sup> Ruslar birbirleriyle kıyasıya bir mücadele içinde olan Tatar ve Başkurtların buldukları bölgeyi ele geçirdi. Maveräünnehir coğrafyasına yakın bir saha olan Kazak bozkırlarına ulaşmayı başardı. Bu sahanın da ele geçirilmesi Ruslara Maveräünnehir bölgesine ulaşım imkânı verdi. Ruslar Türkistan'ın işgal faaliyetleri için gerekli stratejilerini uygulamaya çalışırken bölgedeki Özbek topluluklarıyla da temas kurmaya çalıştı.<sup>13</sup> Ruslar Buhara Emirliğiyle ilişkilerine diğer Türkistan hanlıklarından daha fazla ehemmiyet gösterdi. Rusya ve Buhara Emirliği arasındaki diplomatik ilişkiler XVI. yüzyılın ikinci yarısında başladı.<sup>14</sup> Diplomatik ilişkilerin ilk safhasında Buhara Emirliği Rus İmparatorluğu'na göre daha aktif bir politika izledi. İkili ilişkilerdeki en önemli konu ticari meselelerdi.<sup>15</sup>

I. Petro döneminden itibaren Rusya ve Buhara Emirliği arasındaki diplomatik ilişkilerin seyri değişmeye başladı. Rus Çarı Türkistan bölgesine doğru genişleyerek Hazar Denizi, Aral Gölü ve hatta Hint Okyanusuna dahi ticaret kolonileri kurma stratejisini ortaya koydu. Rus Çarı'nın ölmesiyle beraber bu siyaset uzun bir süre

<sup>3</sup> Türker, *agm*, s. 75.

<sup>4</sup> N. A. Halfin, *Politika Rossii v Sredney Azii 1847-1868*, Vostochnoy Literaturi, Moskova 1960, s. 20.

<sup>5</sup> P. P. İvanov, *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI- Seredina- XIX v)*, Vostochnoy Literaturi, Moskova 1958, s. 117.

<sup>6</sup> Saifullah Saifi, *The Khanate of Bukhara From 1800 to Russian Revolution*, Aligarh Muslim University (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aligarh 2002, s. 48.

<sup>7</sup> Dinçer Koç, "Buhara Hanlığı", *Türklerin Tarihi Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, Editör Sahure Ergüzel, Yeşim Çağlar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 372.

<sup>8</sup> Saifi, *age*, s. 49.

<sup>9</sup> S. A. Abororov, *İstoriya Uzbekistana Çast I*, Taşkentskiy Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet, Taşkent 2007, s. 101.

<sup>10</sup> Laviss Ernest, Rambo Alfred Nikola, "Turkestan", *İstoriya XIX. Veka*, C. IV., Editör E.V. Tarle, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdanie, Moskova 1938, s. 373.

<sup>11</sup> İvanov, *age*, s. 124.

<sup>12</sup> Murat Özkan, *Türkistan'ın Keşif Çağı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 24.

<sup>13</sup> Özkan, *age*, s. 25.

<sup>14</sup> S. V. Jukovskiy, *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za Poslednee Trehsotletie*, Petrograd 1915, s. 3.

<sup>15</sup> Jukovskiy, *age*, s. 4.

## MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU

tatbik edilemedi. Özellikle XIX. yüzyılın başlarında Fransa İmparatoru Napolyon (1769-1821) Rusya'nın askeri ve siyasi düzenine büyük zarar verdi. Avrupa kıtasını bir dizi savaşın içine sürükleyen Napolyon'un yenilmesi Rus İmparatorluğu'nun tekrar büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Kıtadaki bu siyasi değişimle beraber Rusya emperyalist hedeflerini doğu yönünde genişletmek yani Türkistan siyasetini tekrar tatbik etmek imkanına kavuştu.<sup>16</sup>

Ruslar Türkistan sahasında siyasi ve iktisadi faaliyetlerini arttırdıkları zaman Buhara Emirliği dönemin gelişmiş devletleriyle mücadele edecek güce sahip değildi. Fakat emirliğin siyasi, ticari ve coğrafi özellikleri imparatorluğun emperyalist politikalarına karşı avantaj sağlıyordu. Emirlik Buhara, Semerkant gibi nüfusu kalabalık ve İslam dünyası için önemli ilim merkezi olan şehirlere sahipti. Bu beldelere Rusların hâkim olduğu Volga bölgesindeki Müslüman ahalinin yanı sıra Hindistan, Afganistan ve İslam dünyasının pek çok yerinden insanlar geliyordu. Bunların büyük bir kısmı burada İslami ilimler öğreniyorlardı. Ayrıca Müslüman dünyasının saygı duyduğu pek çok İslam aliminin mezarları bu şehirlerde bulunmaktaydı.<sup>17</sup>

Türkistan'ın en önemli ticaret ve zanaat merkezleri Buhara Emirliği'nin hakimiyeti altındaydı. Emirlik bu yönüyle Türkistan bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Bu yüzden dönemin diğer emperyal gücü İngiltere Buhara Emirliği'yle diplomatik ilişkilerini geliştirmek istiyordu.<sup>18</sup>

Ruslar Türkistan sahasında yayılmak için genellikle sınır anlaşmazlıkları yaratarak ortaya çıkan karışıklıktan istifade etti. Bu politikaya göre belirlenmeye çalışılan sınır bölgelerini korumak için birbirlerinden uzak mesafelerde kaleler inşa edildi. Bu yöntemle sınırdaki karışıklık çıkartılarak karşı taraf kışkırtıldı. Ruslar bu yöntemi Türkistan bölgesinde uygulayarak ortaya çıkan karışıklıklardan Hive ve Hokand hanlıklarını sorumlu tuttu. Sınırlarını da Seyhun Nehri'ne doğru ilerletmekten çekinmedi.<sup>19</sup>

Rus İmparatorluğu Buhara Emirliği'nin siyasi ve iktisadi potansiyelini iyi kavrayabildiği için ikili ilişkilerinin iyi olmasına azami ölçüde dikkat etti. Buhara Emirliği'ni bir süre için tehdit olarak değerlendirmede. Özellikle tarihi münasebetlerinin daha bozuk olduğu, nüfus potansiyeli ve güç olarak Buhara'dan daha aşağı gördüğü Hive Hanlığı'nı hedef olarak belirledi. Hive Hanlığı XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusların bu politikası yüzünden saldırgan bir tutum izlemek mecburiyetinde kaldı. Buhara Emirliği ve Rus İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkileri engellemeye çalıştı. Bu amaç doğrultusunda her iki ülkenin ticari kervanlarına karşı yağma hareketlerinde bulundu.<sup>20</sup>

Rusya uzun bir süre Buhara Emirliği'ni Türkistan bölgesindeki en önemli ticari ortağı olarak gördü. Emirliğin ticari pazarlarında Rus mallarının önemli derecede yer bulması, Afganistan ve Hindistan pazarlarına ulaşım imkânı, Rus hükümetinin Buhara Emirliği'yle olan ilişkilerine ayrı bir ehemmiyet vermesine neden oldu. Rus İmparatorluğu'nun en büyük amaçlarından biri stratejik önemi olan Orenburg hattından Buhara Emirliği'ne kadar olan bölgedeki ticareti güvenilir hale getirmektir.<sup>21</sup> Ruslar, Buhara Emirliği'ni Maverâünehir'in en önemli hammadde üreticisi olarak görmekteydi. Buhara Emirliği, Rusya'ya 1839 yılında 2.513.912, 1840 yılında ise 3.283.654 ruble bedelinde hammadde ihraç etmişti.<sup>22</sup>

Emirlik Ruslar ile gelişen ticari faaliyetlerden her zaman fayda sağlamaktaydı. Hatta 1815 ve 1819 yılında Rusya'yı ziyaret eden Buhara elçisi Azimcan Mumincanov aradaki ticari faaliyetler hakkında Buhara Emirliği'ne bir Rus elçisi gönderilmesini talep etmişti.<sup>23</sup> Bu zaman diliminde her iki taraf için diplomatik faaliyetlerin en önemli konusu siyasi ve ticari münasebetlerin gelişmesi oldu.<sup>24</sup> Rus İmparatorluğu ve Buhara Emirliği'nin ikili ilişkilerinde ekonomik menfaatlerin örtüşmesi siyasi politikalarına önemli ölçüde etki etti. Karşılıklı ilişkilerde olumlu bir izlenim ortaya çıktı.

Ruslar'ın Türkistan'daki hakimiyet stratejisi sadece Türkistan'ı değil aynı zamanda bu bölgeye tesir edebilecek devletleri de kontrol altına almayı gerektiriyordu. Bu amaçla Kaçar Devleti, Osmanlı ve İngiltere doğrudan veya dolaylı bir şekilde saf dışı edilmeliydi. Rus İmparatorluğu öncelikle Kaçar Devleti'ne karşı Kafkas bölgesine tesir etme stratejisini tatbik etti. Bunun sonucunda 1800 yılında Gürcistan'ı ele geçirdi. Kaçar Devleti kaybettiği Gürcistan'ın kendisine geri verilmesi koşuluyla Rus ve İngilizler aleyhinde siyaset izleyen Napolyon ile anlaşta. Fakat Napolyon'un ani bir siyasi manevra ile Ruslarla anlaşması Kaçar Devleti'ni zor

<sup>16</sup> George Makepeace Towle, *England and Russia in Asia*, James R. Osgood and Company, Boston 1885, s. 51.

<sup>17</sup> İvanov, *age*, s. 120.

<sup>18</sup> Towle, *age*, s. 61.

<sup>19</sup> Gali Oda Tealakh, *The Russian Advance in Central Asia and The British Response 1834-1884*, The University of Durham (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Durham 1991, s. 40.

<sup>20</sup> A. Şepelev, *Materiali dlya Hivinskogo pohoda 1873 goda: Publitsistika*, Tipografiya Voenno-Narodnogo Upravleniya, Taşkent 1879, s. 40.

<sup>21</sup> Şepelev, *age*, s. 41.

<sup>22</sup> Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 92.

<sup>23</sup> N.A. Halfin, *Rossiya i Hanstva Sredney Azii*, Nauka, Moskova 1974, s. 155.

<sup>24</sup> Halfin, *age*, s. 158.



durumda bıraktı. Rus İmparatorluğu ve Kaçar Devleti arasında imzalanan 1813 yılındaki Gülistan Antlaşmasına göre Karabağ, Gence ve Kafkas bölgesi Rus İmparatorluğu'na bırakıldı. Ayrıca Ruslar Hazar Denizinde hakimiyet elde etti.<sup>25</sup>

Rus İmparatorluğu bölgedeki etkisini arttırabilmek amacıyla Kaçar Devleti'ne karşı geliştirdiği agresif politikaya devam etti. Ruslar 1826 yılında başlayan mücadelede Kaçarlar'ın hazırlıksız olmasından faydalanarak büyük bir zafer elde etti. Tamamen Rusya'nın çıkarlarına olan Türkmençay Antlaşmasını (1828) imzaladı.<sup>26</sup> Rus İmparatorluğu daha sonra 1828-1829 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı da büyük bir zafer kazandı. Savaşın kazanılmasında Yunan ve Sırp isyanlarının çok mühim etkileri oldu. Ruslar bu gelişmeler neticesinde Türkistan bölgesine etki etme potansiyeli bulunan Kaçar ve Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmayı başardı.<sup>27</sup>

Rus İmparatorluğu'nun Avrupa, Türkistan ve Orta Doğu bölgelerindeki aktif siyaseti İngiltere'nin ticari ve siyasi menfaatlerine ters düşüyordu. İngiltere, Rusya'nın Türkistan bölgesindeki hakimiyetini engellemek amacıyla Kaçar Devleti'ni destekleme politikasını tatbik etti. Bölgede Rus İmparatorluğu'nun Kaçar Devletine karşı üstün konumu üzerine bu politikadan vazgeçildi. İngiltere'nin yeni stratejisi Türkistan hanlıklarını bir araya getirmek, onları modern askeri tekniklerle donatmak ve Rus gücünü kırmak olarak belirlendi. Bu strateji İngiliz kamuoyunda büyük bir destek gördü. İngiltere bu plan doğrultusunda Buhara Emirliği'yle diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştı.<sup>28</sup> Bu amaçla Kaçar Devleti'ndeki İngiliz elçiliğinde çalışan Albay Charles Stoddart isimli subay hükümet emriyle 1838 yılında Buhara'ya gönderildi. Charles Stoddart Buhara Emirliği'nde ajan olduğu şüphesiyle tutuklandı.<sup>29</sup> Bölgede bulunan bir diğer İngiliz görevli Arthur Conolly, Stoddart'ı kurtarmak amacıyla emirliğe gitti. Arthur Conolly kurtarma girişimlerinde başarısız oldu. İki İngiliz görevli Emir Nasrullah tarafından 1842 yılında idam edildi.<sup>30</sup> Bu durum İngiltere'de infiale sebep oldu. İngiltere doğrudan müdahil olarak Türkistan'da Rusları engelleme politikasından vazgeçmek zorunda kaldı.

Rus İmparatorluğu'nun doğu ve batı yönünde genişlemesini dikkatle takip eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında bir siyaset izlemeye başladı. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'yle askeri ittifak bile yapıldı. 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı'nda İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katıldı.<sup>31</sup> İngiltere bu savaşta Türkistan Hanlıklarını Rus İmparatorluğuna karşı birleştirme planını yeniden denedi. Fakat Türkistan Hanlıklarının birbirleriyle kronikleşmiş olan sorunları yüzünden bu plan başarısızlıkla sonuçlandı.<sup>32</sup> İngiltere'nin bu girişiminin de sonuçsuz kalması Rusların Türkistan'ı işgal etmesinin önündeki tüm engelleri kaldırdı.

Rus İmparatorluğu işgal etmeyi planladığı Türkistan sahasındaki kronik sorunların uzun zamandan beri farkındaydı. Rusya bölgedeki siyasi yapıları birbirine kışkırtarak sahayı kendi hakimiyeti altına alma planları yapıyordu. Bu sayede bölgede güçlenen Rusya İngiltere'nin Hindistan hakimiyetini tehdit edecek bir güce ulaşmayı hedeflemişti. Bu gayeyi gerçekleştirmek için bölgeyi tanıyan önemli şahsiyetlerden Maverünnehir bölgesini iyi idrak etmeleri istendi. Bölge hakkında bilgi sahibi olan Rus memurları genellikle yüksek rütbeli kimseler değildi. Fakat bölge hakkındaki düşünceleri Buhara Emirliği de dahil olmak üzere Maverünnehir'in işgal planlarını önemli ölçüde etkiledi.<sup>33</sup>

Rus İmparatorluğu'ndaki yetkililer özellikle Kırım Savaşından sonra ordunun savaş gücünü kaybettiğinin farkındaydı. Avrupa ile rekabet edemeyen Rus askeri gücünü arttırmak için orduda önemli ıslahatlar yapıldı. Rus ordusu ve subay kadroları önemli askeri vasıflar elde etti.<sup>34</sup> Bu başarıların kazanılmasında Dimitriy Alekseeviç Milyutin (1816-1912), Aleksandr Baryatinskiy gibi idealist askerler ve Nikolayevskaya Akademisi gibi askeri eğitim kurumları çok etkili oldu.<sup>35</sup>

Rus asker ve devlet adamları reformların sıkıca uygulandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'ın işgaline yönelik politikaların gerçekleşmesini istiyordu. Bu politikayı destekleyen en önemli

<sup>25</sup> İsmail Safa Üstün, "Safevilerden Günümüzde Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 401

<sup>26</sup> Alfred Rambaud, *The Expansion of Russia*, Scott-Thaw Company, New York 1904, s. 64.

<sup>27</sup> Mehmet Saray, *Rus İşgal Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 2017, s. 34.

<sup>28</sup> Josef Popowski, *The Rival Powers in Central Asia or The Struggle Between England and Russia in The East*, çev. Arthur Baring Brabant, A. Constable and Company, Westminster 1893, s. 84.

<sup>29</sup> Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2009, s. 151, 152.

<sup>30</sup> Türkbeyi Güngör, *Buhara Emirliği Üzerinde Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018, s. 65, 66.

<sup>31</sup> Saray, *age*, s. 66.

<sup>32</sup> Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*, Harvard University Press, Cambridge 1968, s. 15.

<sup>33</sup> Tealakh, *agt*, s. 44.

<sup>34</sup> Murat Özkan, "Çarlık Rusya'nın Askeri Okulu: Nikolaevskaya Akademisi", *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Gece Kitaplığı, ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, Ankara 2017, s. 360.

<sup>35</sup> Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 87.

# MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU

kişilerden biri o dönemde Kafkas orduları komutanı ve çar naibi olarak görev yapan Aleksandr Baryatinskiy'di. Baryatinskiy, İmparator II. Aleksandr'a (1855-1881) Türkistan'ın işgalinin lüzumunu geniş tafsilatıyla açıkladı ve bu konuda imparatoru inandırmayı başardı. Hatta bu amaç doğrultusunda Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında demiryolu ağının yapılması konusunda bölgeye inceleme heyeti gönderilmesini teklif etti. Baryatinskiy tarafından yapılan bir başka plana göre ise Hazar denizindeki donanma güçlendirilecek, Aral gölüne uygun bir yol yapılacak, Seyhun nehri üzerinden Türkistan içlerine doğru ilerlenecekti. Baryatinskiy Rus mallarının Asya pazarına daha rahat gönderileceği, siyasi kazanımlar sağlanacağı, İngiltere'ye karşı önemli bir güç elde edileceği fikrindeydi.<sup>36</sup> Ayrıca Aleksandr Baryatinskiy Türkistan'ın işgali sırasında aktif olarak görev alan İgnatiev ve Milyutin'i yetiştiren kişilerden biri olması bakımından imparatorluk için önemli bir figürdür.<sup>37</sup>

Rusya Baryatinskiy'nin planlarının tatbik edilmesi ihtimalini araştırarak bir komisyon kurulmasına karar verdi. Bu komisyonda savaş, dışişleri, ulaşım nezaretlerinden ve Orenburg Genel Valiliğinden yetkili kişiler bulunmaktaydı. Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden hemen sonra Türkistan bölgesine bir hareketin zor olacağı kanısına varıldı. Bunun yerine Asya Masası Dairesi aracılığıyla 1858 yılında bölgeyi yakından incelemek maksadıyla 3 heyet belirlendi. Bunlardan ilki N.V. Hanikov'un önderliğinde Horasan'a, ikincisi Nikolay Pavloviç İgnatiev'in önderliğinde Buhara ve Hive hanlıklarına, sonuncu grup ise Çokan Velihanoğlu önderliğinde Doğu Türkistan'a gönderildi.<sup>38</sup> Çokan Velihanoğlu daha sonra General Çernayev'in bir komutana ve savaş kaidelerine yakışmayacak davranışlarda bulunmasını protesto etti. Milli hassasiyetleri dolayısıyla da görevinden ayrıldı.<sup>39</sup> Bizi ilgilendiren ilk iki heyetteki Rus şahsiyetlerdir.

Rus İmparatorluğu Türkistan bölgesine diplomatik ve askeri görevle gönderdiği kişilere ne tür bilgiler edinmesi gerektiğini geniş bir şekilde açıklamıştı. Bu yüzden Hanikov, İgnatiev, Zalesov gibi şahsiyetler Rus siyasi ve askeri makamların tamamına karşı sorumluydu. Bölge ve hanlıklar hakkında tarafsız ve doğru bilgileri yetkili kurumlara iletme zorundaydılar.<sup>40</sup> Türkistan bölgesindeki işgal faaliyetlerinden önce kapsamlı araştırmalar yapmayı başaran ve Rus yetkili makamları tarafından bilgileri değerlendirilen Hanikov, İgnatiev, Zalesov, gibi görevlilerdir. Bu kişilerin Türkistan bölgesi ve özelinde Buhara Emirliği hakkında verdiği bilgiler çok mühimdir.

## 2. Buhara Emirliğiyle İlgilenen Rus Uzmanlar

Araştırma heyetleriyle Türkistan'a gönderilen bu uzmanların muhtelif zamanlarda Buhara Emirliği hakkında önemli rapor ve görüşleri bulunmaktadır. Nikolay Vladimiroviç Hanikov Horasan bölgesindeki araştırma sahasına gitmeden önce Rus İmparatorluğu'na Buhara Emirliği hakkında çok önemli bilgiler verdi. Onun 1830-1850 yılları arasında Türkistan, İran, Kafkasya ve Afganistan bölgelerindeki Rus stratejilerinin belirlenmesinde önemli katkıları vardır.<sup>41</sup>

Hanikov 1819 yılında St. Petersburg yakınlarında orta halli aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Rus Çarı I. Aleksandr'ın nitelikli devlet memuru yetiştirilmesi amacıyla kurduğu İmparatorluk Lisesi'nden 1836 yılında mezun oldu. Doğu dillerine ve kültürüne karşı büyük bir ilgisi olan Hanikov aynı yıl St. Petersburg Üniversitesi'ne kayıt oldu. Burada Osmanlıca, Arapça, Farsça ve çeşitli Türk lehçelerini iyi bir şekilde öğrendi. 1838 yılında dış işleri bakanlığında hizmet etmeye başladı. Akabinde Orenburg Askeri Valiliği'nde tercüman olarak görevlendirildi. Burası Rusya'nın Türkistan çalışmalarının merkezi konumundaydı. Buhara Emirliği'nin siyasi durumu, yönetim yapısı hakkında çok önemli bilgiler veren Hanikov iyi bir eğitim almış önemli bir doğu uzmanıydı.<sup>42</sup>

Rus hükümetine Buhara Emirliği'nin durumu hakkında detaylı bilgiler verip gerekli politikaların üretilmesini sağlayan bir diğer önemli kişiye Nikolay Pavloviç İgnatiev'dir. İgnatiev 1836 yılında St. Petersburg'da doğdu. Babası üst düzey bir Rus yetkilisiydi. İgnatiev Rus Çarı I. Nikolay'ın ordusunda uzun yıllar görev yaptı. 1849 yılında subay oldu. Gösterdiği başarılar üzerine 1853 yılında gümüş madalya aldı.<sup>43</sup>

İgnatiev Kırım Savaşı esnasında Rus Ordusu'nun Baltık Bölgesi'nde bulunan birliklerinde görev yaptı. 1856 yılında Londra'da Rus Askeri Ateşesi olarak hizmetine devam etti. İgnatiev İngiltere'nin askeri-teknik alanındaki faaliyetlerini dikkatle izledi. Ayrıca kendisinden Rusya'ya rakip olan devletlerin askeri ve siyasi

<sup>36</sup> Hayri Çapraz, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Aralık 2011, s. 58.

<sup>37</sup> Özkan, *age*, s. 119.

<sup>38</sup> Çapraz, *agm*, s. 59.

<sup>39</sup> Dinçer Koç, "Çokan Velihanoğlu'nun Mançu Hakimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülâhazaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 123, S. 242, İstanbul Eylül-Ekim 2019, s. 144.

<sup>40</sup> P. Yu. Poçekaev, *Gosudarstvo i Pravo v Tsentralnoy Azii Glazami Rossiyskih i Zapadnih Puteşestvennikov XVII-XX v.*, Vişşey Şkoli Ekonomiki, Moskova 2019, s. 27.

<sup>41</sup> Denis V. Volkov, "Khanykov", *Encyclopaedia Iranica*, C. XVI, Koninklijke Brill Nv, 2009, s. 419.

<sup>42</sup> Volkov, *agm*, s. 422.

<sup>43</sup> İgor Anatoleviç Musskiy, *100 Velikih Diplomatorov*, Veçe, Moskova 2009, s. 321.

planlarını öğrenmesi istendi. İgnatiev Paris Barış Konferansında Osmanlı-Rus sınırlarının belirlenmesinde mühim bir rol oynadı. Ünlü Rus diplomat 1857 yılındaki Türkistan seyahatine çıkmadan bir sene önce Viyana, Atina, Belgrad gibi önemli Avrupa kentlerini, Suriye, Filistin gibi önemli Osmanlı bölgelerini ziyaret etti.<sup>44</sup>

Buhara Emirliği'nin durumu hakkında Rus yetkili makamlarına önemli bilgiler veren bir diğer Rus yetkilisi Nikolay Gavriloviç Zalesov'dur. Zalesov 1828 yılında geniş topraklara sahip zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Askerlik mesleğini tercih eden Zalesov bir süre Orenburg bölgesinde hizmet verdi. Aynı zamanda askerlik sanatını daha iyi öğrenmek için askeri akademide eğitim aldı. Bu sıralarda ortaya çıkan Kırım Savaşı'na da katıldı. Kırım Savaşı'ndan sonra Orenburg'daki askeri hizmetine geri döndü. Daha sonra İgnatiev'in Türkistan seferindeki heyette yer aldı.<sup>45</sup>

### 3. Rus Uzmanların Buhara Emirliği Hakkındaki Görüşleri

Türkistan bölgesini iyi tanıyan Rus uzmanlar Buhara Emirliği hakkında yetkili makamlara önemli bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler genellikle farklı zaman dilimlerinde verilmiş olmasına rağmen birbirleriyle büyük bir tutarlılık göstermektedir. Rus İmparatorluğu'nun işgal kararı vermesine neden olan en dikkat çekici malumatlar emirliğin siyasi ve idari yapısıyla alakalı olanlardır. Bu iki olgu emirliğin bölge üzerindeki gücü ve etkisini en iyi şekilde açıklayan özelliklerdir. Rus görevliler bu yüzden karşılaştıkları olayları emirliğin siyasi ve yönetim yapısına atıfta bulunarak anlamlandırmaya çalışmışlardır. Hanikov'un bu konuda dikkat çekici açıklamaları bulunmaktadır.

Hanikov'a göre Buhara Emirliği'nin idari ve siyasi yapısında dini öğelerin önemli bir etkisi vardı. Emir Buhara'daki tüm siyasi otoriteyi kontrol ediyordu. Valiler sorumlu oldukları bölgelerdeki tüm önemli olayları hükümdara bildirmek zorundaydı. Buhara Emiri genellikle cuma selamlığından sonra haftalık rapor halinde gelen bu bilgileri değerlendirmekteydi. Valiler yetkisi altındaki yerleşim alanlarında önem arz etmeyen bir olay vuku bulursa habersiz bu durumla ilgilenebilirdi. Herhangi bir savaş durumunda da kendi bölgesindeki birlikleri toplamak valilerin göreviydi. Ayrıca valiler nüfus durumunun takibi ve bazı vergilerin toplanması konusunda da sorumluydu.<sup>46</sup> Lakin siyasi ve idari alandaki önemli kararların hiçbirisinde takdir yetkileri yoktu.

Emirlik sınırlarının çok geniş olmaması hükümdara önemli bir avantaj sağlıyordu. Ayrıca yerel yöneticilerin yerine geçmek isteyen pek çok yönetici adayı vardı. Bu gibi etmenler Buhara Emiri'nin tebaasını kontrolü altında tutması için önemli bir avantajdı. Emirlik içindeki düzenin sağlanmasında merkezi sisteme yardımcı olan bazı gruplar da vardı. Dini yönden halkın saygısını kazanmış seyitler, hocalar siyasi ve idari mekanizma için oldukça önemliydi. Onlar da kendi aralarında bir hiyerarşiye sahipti.<sup>47</sup> Tüm bu olumlu etmenlere karşın Buhara Emirliği'nin iç dinamikleri sürekli değişiklik göstermekteydi. Boy niteliğini iyi muhafaza etmiş gruplar devletin merkezi yapısını zorlamaktaydı.<sup>48</sup>

Buhara Devleti'nin idari yapısındaki tüm yetkiler emirde toplanmıştı. Bundan dolayı Buhara Emiri büyük bir siyasi güce sahipti. Bu siyasi gücü kullanmasında emire yardımcı olan ve bazı yetkilere sahip Kuşbeginin de Buhara yönetim sisteminde önemli bir yeri vardı. Kuşbegi emirin gücünün önemli bir simgesi olan mührüne sahip etkili bir devlet görevlisiydi. Vergi toplama işlerinde, gümrük ve ticari meselelerde yetkili bir kimseydi.<sup>49</sup> Kuşbegi makamının karar verici mekanizma üzerinde mühim bir etkisi olmasına rağmen önemli kararları tek başına almak gibi bir fonksiyonu asla mevcut değildi.<sup>50</sup> Devlet mekanizması içerisinde her zaman hükümdarın izin verdiği ölçüde yetkisini kullanabilirdi.<sup>51</sup>

Siyasi ve idari anlamda tüm önemli kararlar daha önce belirtildiği gibi emirin hükmündeydi. Bu kararların alınmasına emire yardımcı olmakla görevli bir divan mekanizması da bulunmaktaydı. Bu divana dini ve askeri sınıftan kişiler katılmaktaydı. Önemli kişiler arasındaki maddi ve manevi büyük anlaşmazlık ortaya çıktığında bizzat emirin verdiği hükümlerle adalet sağlanırdı.<sup>52</sup>

<sup>44</sup> Musskiy, *age*, s. 322.

<sup>45</sup> P. A. Zayonçkovskogo, *İstoriya Dorevolutsionnoy Rossii v Dnevnikah i Vospominaniyah*, C. 5, Kniga, Moskova 1989, s. 107.

<sup>46</sup> Khanikoff, *Bokhara: Amir and Its People*, Çev. Baron Clement A. De. Bode., James Madden, Londra 1845, s. 231, 232, 233.

<sup>47</sup> Khanikoff, *age*, s. 234, 235.

<sup>48</sup> Nurettin Hatunoğlu, "Buhara Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalöglü, Ötügen Yayınevi, İstanbul 2017, s. 501.

<sup>49</sup> Khanikoff, *age*, s. 243.

<sup>50</sup> Semanur Oğuz, *Rus Seyyah N.V. Hanikov'a Göre Buhara Hanlığı/Emirliği (1841-1842)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray 2021, s. 234.

<sup>51</sup> Kaan Akar, "Nikolay Vladimiroviç Hanikov'a Göre Buhara Hanlığındaki Memurlar ve Sosyal Sınıflar", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Aralık 2020, s. 71.

<sup>52</sup> Khanikoff, *age*, s. 246, 247.

## MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU

Buhara Emirliği'nde hem Ruslar hem de İngilizler için genel kanaat oldukça olumsuzdu. Buhara Devleti ve toplumu bu ülkelere mensup kişilerin emirliğe gelmesinden ciddi şekilde kaygı duyuyordu. Buhara kamuoyu onların casusluk faaliyetlerinde bulunulabileceğinden şüphe etmekteydi.<sup>53</sup>

Nikolay Pavloviç İgnatiev'in Buhara ile gerçekleştirmek istediği diplomatik ilişkiler Hive Hanlığı'nı rahatsız etmekteydi. Buhara Emiri'nin Rus İmparatorluğu'nu kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek siyasi ve diplomatik hamleler yapmasından çekiniyorlardı. İgnatiev'in diplomatik amacı Hiveli yöneticiler tarafından önlenmesi gereken bir olay olarak algılanmaktaydı.<sup>54</sup> Bu durum Maverainehir bölgesindeki siyasi yapıların birbiriyle çekişmesine önemli bir örnektir.

İgnatiev Buhara Emirliği'nin yönetim yapısıyla alakalı Hanikov'la benzer görüşlere sahiptir. Emirlikteki tüm siyasi güç hükümdarda toplanmaktaydı. Doğal olarak alınacak herhangi bir kararda ilgili konunun muhataplarından ziyade emir karar veriyordu. İgnatiev Rus İmparatorluğu adına Buhara Emirliği Veziri Toksaba Mirza Aziz'e Rusların istediği 6 maddelik bir talepname sunmuştu. Talepnamedeki şartlar üzerine Vezir Toksaba ve Rus yetkililer görüştü. Fakat bütün bu görüşmeler talepnamedeki şartlar üzerine müzakere edilmesiyle ilgili değildi. Rusların taleplerinin Buhara Emirine doğru bir şekilde iletilmesiyle alakalıydı. Buhara idari mekanizması emirin kararları üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildi.<sup>55</sup>

İgnatiev başkanlığındaki Rus heyeti ve Buhara yetkilileri arasında iki taraf için önemli olan bazı konular müzakere edilmişti. Fakat bu görüşmelerin sonuca olumlu veya olumsuz bir etkisi olmamıştı. Bu sırada Buhara hükümdarının İgnatiev'e karşı olan davranışı siyasi ve idari yapı hakkında önemli bilgiler vermekteydi. Buhara Emiri İgnatiev'e Rus-Buhara ilişkilerinde müzakere edilen her konuyu yalnızca kendisinin açıklayacağını ifade etti. Verilen cevapların bir raporla gerekli Rus makamlarına iletilmesini istedi.<sup>56</sup> Bu durum Buhara'daki tek siyasi ve idari gücün emir olduğu durumunun İgnatiev tarafından da tasdik edildiği önemli bir olaydır.

İgnatiev Buhara'daki temaslarında emirliğin siyasi manevralarını daha iyi anladı. Buhara Emirliği genellikle egemenliğini etkilemeyecek Rus isteklerini makul karşıladı. Fakat Rusların bölgede idari, siyasi ve ticari hakimiyet elde edebilecek isteklerine karşı çıktı.<sup>57</sup> Buhara Emirliği'nin değişken dış siyasetinde en önemli faktör hakimiyet yapısının sarsılmamasıydı.

Zalesov'a göre Buhara Emirliği çok otoriter bir hükümdarlık anlayışıyla yönetilmekteydi. Ayrıca Buhara Emirliği'nin dış siyaseti oldukça mantıksızdı. Rus yetkili bu durumu çeşitli örneklerle ortaya koydu. Zalesov'un dikkatini çeken husus devletler arasında bir ihtilaf yokken Buhara Emiri'nin İngiliz elçilerine olan kötü tavrıydı. Bu durum diplomatik kaidelere uymayan bir davranıştı. Rusya ile olan samimi ilişkilere rağmen Butenev başkanlığında gelen elçilik heyeti Buhara'da oldukça olumsuz bir şekilde karşılanmıştı. Buhara Emirliği komşularına karşı politik değişkenlikleri fazla olan bir siyaset tatbik ediyordu. Özellikle Hokand Hanlığı ile olan ilişkilerini sürekli çekişmeli bir şekilde sürdürmekteydi.<sup>58</sup>

Buhara Emirliği dış siyasetini bölgedeki çıkarları doğrultusunda tamamen değiştirebilirdi. Eğer sahadaki güç dengesi değişirse Buhara Emirliği'nin bu duruma göre pozisyon alması çok uzun sürmezdi. Buhara Emirliği Rus desteği almaya gerek görmediğinde veya Rusların Türkistan bölgesinde etkisi azaldığında siyasi ilişkilerini değiştiriyordu. Zaman içerisinde Rus-Buhara ilişkileri farklılaşmış ve eski yapısından uzaklaşmıştı.<sup>59</sup>

Zalesov Rus mallarının Hindistan ve Afganistan bölgelerine sorunsuz bir şekilde ulaştırılması için Buhara'yı stratejik bir yer olarak görmekteydi. Buhara Emirliği Rus ticari mallarının bölgedeki önemli bir alıcısıydı. Rus-Buhara ilişkilerinde Hive ve Hokand hanlıklarında olduğu gibi sınır anlaşmazlıklarının ve yağma faaliyetlerinin olmaması büyük bir avantajdı. Buhara Emirliği'yle olan siyasi faaliyetler Rus İmparatorluğu'nun Türkistan bölgesinin genelinde avantajlar elde etmesine neden oluyordu. Bu avantajların en önemlisi bölgedeki Rus ticari hayatının önemli ölçüde gelişim göstermesiydi.<sup>60</sup>

Buhara Emirliği Rus İmparatorluğuyla gerçek manada siyasi ilişkilerini geliştirmek maksadında değildi. Asıl amacı ticari gelir elde etmektir. Buhara tarafından gönderilen elçilik heyetlerinin çoğunluğunun amacı Rus-Buhara ilişkisiyle elde edilen gelirleri arttırmaktır. Emirlik kendi topraklarındaki Rus tüccarlardan ek vergiler

<sup>53</sup> Khanikoff, *age*, s. 89.

<sup>54</sup> John W. Strong, "The İgnat'ev Mission to Khiva and Bukhara in 1858", *Canadian Slavonic Papers*, S. 17, No 2/3, Taylor and Francis, Oxford 1975, s. 249.

<sup>55</sup> Nikolay Pavloviç İgnatiev, *Mission of N.P. İgnatev to Khiva and Bukhara in 1858*, Çev. John L. Evans, Oriental Research Partners, Newtonville 1984, s. 107.

<sup>56</sup> İgnatiev, *age*, s. 111.

<sup>57</sup> Strong, *agm*, s. 256.

<sup>58</sup> N. Zalesov, "Oçerk Diplomaticheskikh Snoşeniy Rossi s Buharoyu s 1836 po 1843 god", *Voennyi Sbornik*, No 9, St. Petersburg Eylül 1862, s. 20.

<sup>59</sup> Zalesov, *agm*, s. 25.

<sup>60</sup> Zalesov, *agm*, s. 3, 32.



almaya devam etmekteydi. Buhara Emirliği'nin Rus İmparatorluğu'na karşı ortaya koyduğu tek kutuplu siyaset devletler arasında bir düşmanlığa sebep olmuyordu. Rus yetkiliye göre imparatorluğun bölgedeki çıkarları bu tür durumlara tolerans gösterilmesini gerektiriyordu. Rusların ana hedefleri olan Türkistan'ı işgal için belirli bir süre bazı fedakarlıkların yapılması gerekiyordu.<sup>61</sup>

Rus politikalarının şekillenmesine sebep olan güncel bilgileri veren yegâne uzmanlar İgnatiev, Hanikov, Zalesov, gibi bölge ve emirlik hakkında önemli bilgilere sahip olan kişilerdi. Rus yetkili makamları onların bölge hakkındaki görüşlerini oldukça dikkate almıştı. Maveräünnehir'in jeostratejik konumu sebebiyle de olası bir İngiliz işgalinden çekiniyorlardı. Emirlik hakkında Rus yetkili makamlarına bilgi veren uzmanlardan olan İgnatiev'in Rus Dış İşleri Bakanlığı Asya Masası başkanı olarak atanması Rusların hem Buhara Emirliği'ni hem de Türkistan'ı işgal etme sürecini hızlandırmıştı.<sup>62</sup>

İşgalin askeri harekât kısmı öncesinde bölgenin en güncel idari, siyasi ve ticari durumu araştırılarak gerekli stratejiler belirlenmişti. Rus kamuoyunda da Maveräünnehir bölgesi hakimiyetinin gerekli olduğuna dair birtakım görüşler ortaya atıldı. Buradaki amaç Rus kamuoyunu işgale hazırlamak ve yapılan askeri hareketin gerekliliğini topluma empoze etmektir. Bu amaçla Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesi tarihi bir gereklilik olarak adlandırıldı. Eğer Rusya Türkistan'a doğru genişlemezse buradaki Türk topluluklarının Rusya'yı işgal edeceği algısı yaratılmaya çalışıldı.<sup>63</sup> Rus İmparatorluğu tarafından yapılan bu sosyal mühendisliğin tek amacı emperyal hedeflere ulaşmaktır. Bu görüşlerin topluma empoze edilmesiyle Maveräünnehir bölgesi ve Buhara'nın işgali kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıktı.

Rus İmparatorluğu Buhara Emirliği'ne karşı 1868 yılında askeri harekete başladı. Emirlik 1868 yılında Zirebulak mevkiinde Rus kuvvetlerine mağlup oldu. Yapılan antlaşma emirliğin istiklalini resmen kaybetmesinin hukuki bir metni olarak tarihi kayıtlara geçti. Antlaşma gereği Buhara Emirliği vasal bir devlet haline getirildi.<sup>64</sup>

Semerkant ve Katta Kurgan gibi önemli şehirler direk olarak Rus kontrolüne girdi. Buhara Emirliği 500.000 ruble savaş tazminatı ödemek zorunda bırakıldı. Emirliğin Rusya'dan bağımsız olarak dış siyaset tatbik etme imkânı kalmadı. Rus İmparatorluğu Buhara Emirliği'ndeki tüm iktisadi ve siyasi olanaklardan sınırsız olarak faydalanmaya başladı.<sup>65</sup>

Rus İmparatorluğu Türkistan Genel Valiliği yoluyla Buhara Emirliği'ni kontrolü altında tuttu. Buhara Emirliği antlaşmanın yapıldığı tarih olan 1868 yılından Sovyetler tarafından geçici olarak bağımsızlığının tanındığı 1918 yılına kadar imparatorluk rejiminin hakimiyeti altında kaldı.<sup>66</sup>

## SONUÇ

Ruslar I. Petro döneminde Türkistan bölgesi üzerine emperyal stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu durum Rusların Türkistan'ın en önemli bölgesi olarak sayılan Maveräünnehir'i daha iyi tanımalarını gerektirmiştir. Rus İmparatorluğu Maveräünnehir'in en güçlü siyasi yapılarından biri olan Buhara Emirliği'yle ilişkilerinde daha stratejik hamleler yapmaya karar vermiştir. Lakin Ruslar I. Petro döneminden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgenin kaderini tayin edebilecek siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunamamışlardır. Bölgede ticari ve kültürel bağları bulunan Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Devletiyle olan mücadeleler, Napolyon'un Avrupa kıtasındaki siyasi ve askeri durumu değiştirmesi, İngilizlerin Türkistan bölgesinde Rus yayılmacılığını engellemek istemeleri gibi nedenler Rusların Türkistan sahasındaki etkilerinin artmasını engellemiştir.

Rus İmparatorluğu XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Buhara Emirliği'ni tanımak maksadıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Ruslar özellikle Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin başını çektiği müttefik devletlere mağlup olunca Avrupa kıtasındaki kayıplarını Türkistan sahasında telafi etmek politikasını uygulamaya koymuştur. Osmanlı ve Kaçar devletlerinin askeri açıdan güçsüz olması, İngilizlerin ise Türkistan coğrafyasıyla gerekli siyasi ve askeri bağları kuramamaları Rusların işini kolaylaştırmıştır. Rus yetkilileri Maveräünnehir sahasına egemen olmak için bu bölgedeki devletlerin siyasi, idari ve ticari yapılarını bilmenin büyük önem arz ettiğinin farkına varmıştır.

Rus İmparatorluğu Maveräünnehir bölgesinin en güçlü devletlerinden biri olan Buhara Emirliği'ni tanımak amacıyla uzun zamandan beri bölgeye seyyah ve diplomatlar göndermiştir. Rus işgaline yakın bir dönemde Maveräünnehir bölgesine giden Rus uzmanların verdiği malumatlara özel bir önem gösterilmedi. Hanikov, İgnatiev, Zalesov, gibi uzmanların görüşleri Rus işgaline giden süreçteki tüm politik kararlarda doğrudan etki sahibi olmuştur. Buhara Emirliği buna bağlı olarak Maveräünnehir coğrafyasını anlayabilmek açısından bu

<sup>61</sup> Zalesov, *agm*, s. 4.

<sup>62</sup> Hayit, *age*, s. 51, 67.

<sup>63</sup> Mihail Afrikanoviç Terentev, *Rossiya i Angliya k Sredney Azii*, P.P. Merkuleva, St. Petersburg 1875, s. 7.

<sup>64</sup> Rambaud, *age*, s. 74.

<sup>65</sup> Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 24.

<sup>66</sup> Hayit, *age*, s. 100.

## MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU

malumatlar çok önemlidir. Buhara Emirliği'nin idari, siyasi ve ticari yapısı hakkında vermiş oldukları bilgiler Maveräünnehir bölgesindeki asıl Rus stratejisinin oluşmasına olanak sağlamıştır.

Rus uzmanlar Türkistan bölgesinin siyasi yapısını çok iyi analiz etmiştir. Bu durumun en önemli nedeni Rus yetkili makamlarına rapor ettikleri bilgileri saha çalışmasıyla elde etmiş olmalarıdır. Hanikov, İgnatiev ve Zalesov bizzat Buhara Emirliği'ne gitmiştir. Rus uzmanlar bölge kültürü ve Türk lehçeleri konusunda önemli birikime sahip kimseler olmakla dikkat çekmişlerdir. Emirlik ve Maveräünnehir bölgesi hakkındaki değerlendirmeleri Rus Dış İşleri Bakanlığı Asya Masası tarafından dikkate alınmıştır. İgnatiev bölge hakkındaki bilgilerinden dolayı bizzat Asya Masasında görevlendirilmiştir.

Rus uzmanlar tarafından Buhara Emirliği'nin siyasi, idari ve ticari durumu hakkında verilen bilgilerin bir arada değerlendirilmesi çok önemlidir. Rus makamlarında karar verici isimler farklı olsa da ana stratejiler verilen bilgiler sayesinde oluşturulmuştur. Rusların gözünden Maveräünnehir bölgesindeki siyasi, ticari ve idari olgular bu şekilde açık olarak anlaşılabilir.

Hanikov, İgnatiev ve Zalesov'un Buhara Emirliği hakkında verdiği bilgiler de önemli ortak noktalar bulunmaktadır. Bu bilgiler sayesinde Rus makamları Buhara Emirliği'nin idari ve siyasi zaaflarını görme olanağı elde etmiştir. Maveräünnehir bölgesinin en önemli devleti hakkında bilgi sahibi olmak Rus makamlarının işini oldukça kolaylaştırmıştır.

Rus İmparatorluğu tarafından görevlendirilmiş ve Rus işgal stratejilerini önemli oranda etkilemiş olan bu uzmanların raporları Buhara Emirliği'nin kaderini tayin etmiştir. Bu yüzden bölge hakkında önemli bilgiler edinmiş Hanikov, İgnatiev ve Zalesov'un görüşlerini anlayabilmek işgale giden süreçte Rus stratejisinin daha iyi idrak edilmesini sağlayacaktır.

### KAYNAKÇA

- ABROROV, S.A., *İstoriya Uzbekistana Çast I*, Taşkentskiy Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet, Taşkent 2007.
- AKAR, Kaan, "Nikolay Vladimiroviç Hanikov'a Göre Buhara Hanlığındaki Memurlar ve Sosyal Sınıflar", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Aralık 2020, ss. 56-80.
- ANATOLEVİÇ MUSSKİY, İgor, *100 Velikih Diplomatorov*, Veçe, Moskova 2009.
- BECKER, Seymour, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*, Harvard Universty Press, Cambridge 1968.
- ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Aralık 2011, ss. 51-78.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2009.
- ERNEST, Laviss, ALFRED, Nikola Rambo, "Turkestan", *İstoriya XIX. Veka*, C. IV., Edt. E.V. Tarle, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdanie, Moskova 1938.
- GÜNGÖR, Türkbeyi, *Buhara Emirliği Üzerinde Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018.
- HALFİN, N.A., *Politika Rossii v Sredney Azii 1847-1868*, Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1960.
- HALFİN, N.A., *Rossiya i Hanstva Sredney Azii*, , Nauka, Moskova 1974.
- HATUNOĞLU, Nurettin, "Buhara Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Edt. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalöglu, Ötügen Yayınevi, İstanbul 2017, ss. 482-526.
- HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- İVANOV, P.P., *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI- Seredina- XIX v)*, Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1958.
- JUKOVSKİY, S.V., *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za Poslednee Trehsotletie*, Petrograd 1915.
- KHANİKOFF, *Bokhara: Amir and İts People*, Çev. Baron Clement A. De. Bode., James Madden, Londra 1845.

KOÇ, Dinçer, “Çokan Velihanoğlu'nun Mançu Hakimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülahazaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 123, S. 242, İstanbul Eylül-Ekim 2019, ss. 141-156.

KOÇ, Dinçer, “Buhara Hanlığı”, *Türklerin Tarihi Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, Edt. Sahure Ergüzel, Yeşim Çağlar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, ss. 360-374.

MAKEPEACE TOWLE, George, *England and Russia in Asia*, James R. Osgood and Company, Boston 1885.

ODA TEALAKH, Gali, *The Russian Advance in Central Asia and The British Response 1834-1884*, The University of Durham Yayınlanmamış Doktora Tezi, Durham 1991.

OĞUZ, Semanur, *Rus Seyyah N.V. Hanikov'a Göre Buhara Hanlığı/Emirliği (1841-1842)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray 2021.

ÖZKAN, Murat, “Çarlık Rusya'nın Askeri Okulu: Nikolaevskaya Akademisi”, *Türk Tarihine Dair Yazular II*, Gece Kitaplığı, Editör Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, Ankara 2017, ss. 357-369.

ÖZKAN, Murat, *Türkistan'ın Keşif Çağı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

ÖZKAN, Murat, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

PAVLOVIÇ, İgnatiev, Nikolay, *Mission of N.P. İgnatev to Khiva and Bukhara in 1858*, çev. John L. Evans, Oriental Research Partners, Newtonville 1984.

POÇEKAEV, P. Yu., *Gosudarstvo i Pravo v Tsentralnoy Azii Glazami Rossiyskih i Zapadnih Puteşestvennikov XVII-XX v.*, Vişşey Şkolı Ekonomiki, Moskova 2019.

POPOWSKI, Josef, *The Rival Powers in Central Asia or The Struggle Between England and Russia in The East*, çev. Arthur Baring Brabant, A. Constable and Company, Westminster 1893.

RAMBAUD, Alfred, *The Expansion of Russia*, Scott-Thaw Company, New York 1904.

SAİFİ, Saifullah, *The Khanate of Bukhara From 1800 to Russian Revulation*, Aligarh Muslim University (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aligarh 2002.

SARAY, Mehmet, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgal Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 2017.

STRONG W. John, “The İgnat'ev Mission to Khiva and Bukhara in 1858”, *Canadian Slavonic Papers*, S. 17, No 2/3, Taylor and Francis, Oxford 1975, ss. 236-260.

ŞEPELEV, A., *Materiali dlya Hivinskogo pohoda 1873 goda: Publitsistika*, Tipografiya Voenno-Narodnogo Upravleniya, Taşkent 1879.

TERENTEY, Mihail Afrikanoviç, *Rossiya i Angliya k Sredney Azii*, P. P. Merkuleva, St. Petersburg 1875.

TÜRKER, Özgür, “Keşfetmek ve Tanımlamak: 17. ve 18. Yüzyıl Rus Seyyahlarına Göre Buhara”, *Seyyahların İzinde Türkistan*, Editör Mustafa Gökçe, Pegem Akademi, Ankara 2019, ss. 73-110.

ÜKTEN, Selim Serkan, “16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, 2017, ss. 137-164.

ÜSTÜN, İsmail Safa, “Safevilerden Günümüzde Kadar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 400-404.

V. VOLKOV, Denis, “Khanykov”, *Encyclopaedia Iranica*, C. XVI, Koninklijke Brill Nv, 2009, ss. 419-424.

ZALESOV, N., “Oçerk Diplomaticheskikh Snoşeniy Rossi s Buharoyu s 1836 po 1843 god”, *Voennyi Sbornik*, No 9, St. Petersburg Eylül 1862, s. 3-46.

ZAYONÇKOVSKOGO, P.A., *İstoriya Dorevoluytsionnoy Rossii v Dnevnika i Vospominaniyah*, C. 5, Kniga, Moskova 1989.

**MAVERAÜNNEHİR'DEKİ RUS EMPERYAL STRATEJİLERİNİ BELİRLEYEN UZMANLARIN  
GÖZÜNDEN BUHARA EMİRLİĞİ'NİN DURUMU**